

Osvrt na napis Mihaela Sobolevskog o popisu
žrtava rata »Prešućena istina – žrtve rata na
području bivše Jugoslavije 1941.–1945. prema
popisu iz 1964. god.«

VLADIMIR ŽERJAVIĆ

Umirovljeni savjetnik Ujedinjenih naroda, Zagreb
Republika Hrvatska

Autor se kritički osvrće na članak M. Sobolevskog o problemu istraživanja žrtava drugog svjetskog rata. Izražava potrebu preispitavanja metode osobne identifikacije pri izračunavanju broja žrtava.

I. Uvodne primjedbe i napomene

U *Časopisu za suvremenu povijest* broj 2–3 iz 1993. objavljen je napis u kojem M. Sobolevski ukazuje na tri službena popisa žrtava rata u Jugoslaviji 1941.–1945. izvršenih tijekom 1944.–1947., 1950. i 1964. godine, rezultati kojih nisu nikad službeno objavljeni, ali su hrvatski povjesničari i publicisti ipak uspjeli do njih doći i objaviti ih. U ovom svom napisu M. S. objavio je dosad nedostupne podatke iz popisa izvršenog 1964. godine. U sažetku napisa, očito pogrešno, tiskano je da M. S. »posebno ukazuje na tri pitanja provedbe popisa žrtava rata iz 1964., te prvi put objavljuje skupne podatke iz tog popisa«. Naime, »skupni podaci« tog popisa prvi put su objavljeni još 1989. – kako i sam M. S. navodi – po Željku Krušelju i Duri Zagorcu, a potom i po mnogim drugim autorima. U ovom svom napisu M. S. objavljuje prvi put dio iz tog popisa, koji se odnosi na podatke o žrtvama koji su izgubili živote u logorima, zatvorima, deportaciji i prinudnom radu, koji javnosti dosad nisu bili poznati. M. S. je te podatke dobio nedavno od osobe, čije ime ne navodi »iz razumljivih razloga«! Zanimljivo je da još i danas pojedine osobe imaju strah – ustaljen u bivšoj Jugoslaviji – od objavljivanja istine! Nije samo jasno je li taj strah od sadašnjih ili bivših jugoslavenskih vlasti?

Međutim, povod za ovaj moj osvrt nisu gore navedene primjedbe, koje nisu od bitne važnosti, već kako valorizirati dosad prikupljene popisne rezultate, pa i one iz 1964. godine, i kako doći do podatka koji još nedostaju pa da se dobije broj ukupnih žrtava odnosno gubitaka života u drugom svjetskom ratu, a za Hrvatsku i one nakon službenog završetka rata, koje su ubijene, poginule ili umrle djelovanjem raznih učinitelja ili zbog posljedica ratnih zbivanja.

M. S. i mnogi drugi istraživači poratnih žrtava, smatraju da jedino pojedinačni podaci (anketnim ili popisnim listom) za svaku pojedinu žrtvu sa svim potrebnim osobnim identifikacijama o načinu, vremenu, mjestu gdje je smrt nastupila, kao i učinitelju djela, mogu biti jedini prihvatljivi dokumenti da bi se na osnovi njih dobio stvarni broj žrtava. A M. S. smatra, da »nema razloga da rezultati popisa iz 1964. ne posluže kao razumna osnova za brojčano utvrđivanje žrtava rata«. Međutim, po mome mišljenju, ti i takovi podaci ne mogu dovesti do podataka o ukupnim žrtvama, niti se mogu smatrati kao najpouzdaniji dokumenti o žrtvama rata.

II. Općenito o kvaliteti i pouzdanosti popisa žrtava

Kao prvo, treba imati na umu, da se podaci o pojedinoj žrtvi, mogu dobiti tek od eventualnih očevidaca koji su bili sa žrtvom u momentu događaja. Takve najpovoljnije okolnosti mogle su biti pri napadu na jedno naselje ili osobu, gdje su preživjeli suseljani to direktno mogli vidjeti. Takvi pouzdani svjedoci mogu biti i preživjeli u logorima i zatvorima koji su vidjeli sudbinu svojih supatnika. Međutim, kod gerilskih borbi, ili borbi većih razmjera, kakve su bile poznate »velike ofenzive«, te u slučaju noćnih bitaka ili iznenadnih napada, kao i kod međusobnih granatiranja protivnika pri osvajanju nekog naselja, mnogo je teže doći do autentičnih podataka o svakoj pojedinoj osobi.

Nadalje, podatke popisivači prikupljaju po naseljima, a upite postavljaju stanovnicima, koje u tom naselju zateknu. Mnoga su naselja sasvim uništena ili djelomično, a mnogo je ljudi u tijeku rata ili nakon rata dobrovoljno ili prisilno iseljeno. Na primjer, u sklopu savezne kolonizacije preseljeno je iz raznih dijelova gotovo 300.000 ljudi u Vojvodinu, znatan broj ljudi iselio je u inozemstvo, a poznato je također, da je nakon rata uslijedila velika migracija iz ruralnih područja u gradove. Zbog svih tih događanja u naseljima koja su tijekom rata najviše stradala, moglo se naći malo očevidaca koji bi mogli pružiti podatke za osobe poginule iz tog naselja, bilo u samom naselju ili izvan njega.

Faktor vremena kod takovih popisivanja ima također značajnu ulogu. U vrijeme prvog popisa odmah nakon rata očevidaca je svakako bilo mnogo više, a 20 godina kasnije, 1964., takvih je, naravno, bilo mnogo manje, jer ih je u međuvremenu znatan broj i umro.

Te i takove razloge za manjkajuće podatke u popisu 1964. godine napomenuli su i Krušelj i Zagorac, a s kojima ih je upoznala osoba koja je bila upućena u problematiku tog popisa. A što se vrijeme popisa više udaljuje od vremena događanja, to se manje može naći vjerodostojnih svjedoka o pojedinoj žrtvi i svim okolnostima pod kojima je ona izgubila život. Također je malo vjerojatno da dobivene informacije popisivači provjeravaju za jednu osobu i kod onih koji su se iselili iz mjesta u kojima su njihovi suseljani izgubili živote. Zbog svih navedenih objektivnih okolnosti prikupljeni podaci ne mogu biti potpuni ni brojem ni autentičnim podacima očevidaca, nego su to podaci iz »druge ili treće« ruke, pa se stoga ne mogu smatrati najpouzdanijim metodom prikupljanja podataka o žrtvama rata.

Posebno je otegotno dobivanje pouzdanih podataka za logore i zatvore u kojima su stradali ljudi iz raznih krajeva republike ili čak i iz drugih republika, kao što je to bilo u Jasenovcu, Gradiškoj i drugdje, jer su u te logore dovođeni

iz BiH i Srijema. Osim toga, zatočenici su premješteni iz jednog logora u drugi, te iz jednog zatvora u drugi, ili u logor, pa se ne može pouzdano ustanoviti u kojem zatvoru ili logoru je pojedina osoba izgubila život. Tako je bilo i s logorima u Njemačkoj, pa se treba upitati na koji je način popis iz 1964. utvrdio točan broj stradalih za pojedinu naznačenu lokaciju. Nije mi poznato da je Njemačka imala ili stavila Jugoslaviji na raspolaganje popise osoba koje su izgubile živote na pojedinim lokacijama. A poznato je da takvi popisi za naše logore i zatvore nisu bili na raspolaganju. Stoga se može pretpostaviti da su podaci dobiveni od rođaka ili prijatelja, koji su imali neke informacije o mjestu gdje su bližnji izgubili život, što – naravno – ne može služiti kao pouzdani podatak.

Da i podaci »očevidaca« neposredno nakon događaja nisu pouzdani može poslužiti i moj osobni slučaj. Ja sam mobiliziran neposredno prije početka rata 1941. i moja jedinica, bjelovarska pukovnija, nalazila se u Podravini. Već 8. travnja njemački tenkovi kretali su se prema Osijeku i kod željezničke stanice Pčelić (pruga i cesta vode usporedno na maloj razdaljini) Nijemci su se zaustavili i izašli iz tenkova. Istodobno jedinica kod željezničke stanice otvorila je na njih vatru, na što je uslijedio protunapad tenkovima. Ja sam bio zarobljen i odveden u Mađarsku (Barč), gdje sam zadržan oko 14 dana. U međuvremenu, drugi su se odmah vratili kućama i za mene su mojim rođacima i poznanicima izjavili da su osobno vidjeli: jedan da sam pregažen tenkom, drugi da sam u njihovoj blizini ubijen granatom iz tenka, a treći da sam vjerojatno zarobljen i odveden u Njemačku. Sve te tri izjave pokazale su se kao netočne kada sam se nakon 14 dana vratio u mjesto boravka. Naime, u strci koja nastane u tijeku napada, pojedini događaji mogu se vidjeti u žurbi ili površno, pa tako i izjave »očevidaca« mogu biti pogrešne.

Imajući na umu da i neposredni očevici odmah nakon događaja mogu različito ocijeniti što se zapravo dogodilo kada je riječ o određenoj osobi i kada je ustanovljeno da su postojale poteškoće u prikupljanju podataka 1964., tj. dvadeset godina nakon rata, svatko može zaključiti da popisi koji bi bili provedeni 50 godina nakon rata mogu biti puno više otegotni, pa prema tome i nepouzdana. U svakom slučaju metodom osobne identifikacije svake pojedine žrtve, popisom se može dobiti samo manji broj od stvarnoga, a, uz to što je takvo popisivanje dugotrajno i skupo. Stoga je logično i potrebno da se primijene i druge metode za ustanovljavanje gubitaka života svih stanovnika za određeno područje. A kada je riječ o ratu koji se vodio na teritoriju NDH, onda se ne može izbjeći proširivanje istraživanja izvan sadašnjeg teritorija Republike Hrvatske, na BiH i Srijem, jer su se hrvatske jedinice borile i na tim teritorijima, pa se time još više usložnjuje popisivanje sveukupnih žrtava metodom osobne identifikacije.

III. Pouzdanost podataka dobivenih statističkom metodom

Averzija i nepovjerenje u primjenu standardne demografske statističke metode M. S.-a i nekih povjesničara proizlazi iz nedovoljnog poznavanja što sve sadržava statističko prikupljanje i njihova obrada u statističkim uredima. Zato je potrebno navesti koji se sve podaci prikupljaju sustavnim praćenjem kretanja broja stanovnika. Metode koje su primjenjivane u bivšoj Jugoslaviji i sadašnjoj Republici Hrvatskoj su istovjetne onima koje se primjenjuju i u svim drugim

organiziranim državama, i konačno ih objavljuje Organizacija ujedinjenih naroda za cijeli svijet. Osim praćenja demografskih promjena, statistički uredi prikupljaju i obrađuju kretanja na gospodarskom, socijalnom i kulturnom području. Svi ti podaci predstavljaju vrlo važne pokazatelje o napredovanju ili nazatku u određenim područjima svake pojedine države. A dugogodišnje serije tih pokazatelja u svim državama služe kao osnova za projiciranje budućeg razvoja. Demografski podaci su jedni od najvažnijih, jer se razvoj svih ljudskih djelatnosti zasniva u prvom redu prema potrebama ljudi. Stoga je važno registriranje kretanja broja stanovnika za svaku državu, a njihova dinamika zavisi od stope prirasta. Na primjer, naša republika sada nema prirodnog prirasta a i u zadnjih 70 godina on se kretao niže od jedan posto godišnje, dok je na Kosovu bio između 2–3 posto na godinu, a u nekim državama Azije i Afrike je 3 do 4 posto.

Od 1921. do 1939. godine u Statističkim godišnjacima Saveznog zavoda za statistiku prikupljeni su ovi podaci, ovdje se navode samo oni relevantni za izračunavanje podataka o kretanju broja stanovnika:

- a) živorođeni, po vjeri, spolu, starosnoj strukturi;
- b) mrtvorodođeni, umrli, po vjeri, spolu i starosti, te uzrocima smrti;
- c) broj sklopljenih i razvedenih brakova;
- d) broj odseljenih i doseljenih;
- e) prirodni priraštaj na godinu;
- f) kretanje stope priraštaja za protekle godine.

Brojčani podaci pod a), b) i c) dobivani su od župnih ureda za razdoblje od 1921. do 1939.

Od 1947. umjesto podataka po vjeri, registrirani su podaci po narodnostima, a dobiveni su od matičnih ureda.

U mojim izračunavanjima gubitaka stanovništva statističkom metodom¹ služio sam se gore navedenim podacima, a za razdoblje od 1940. do 1946. za koje zbog rata nisu prikupljeni statistički podaci; za projiciranje očekivanog stanovništva služile su mi statističke serije kretanja broja i stopa prirasta iz ranijih razdoblja, a kao početna osnova popis stanovništva izvršen 31. ožujka 1931. Da bi se dobio što približniji broj gubitaka stanovništva, projiciranje očekivanog stanovništva trebalo je produžiti sve do 15. ožujka 1948., kada je izvršen prvi poslijeratni popis, koji je ujedno predstavljao broj preživjelog stanovništva, bez kojega se i ne bi mogli izračunati gubici nastali u tijeku rata. Taj datum popisa, gotovo tri godine nakon službenog završetka rata, omogućio je da se u gubitke uključe i oni koji su nestali iza rata, u poznatoj bleiburškoj tragediji i na križnom putu te likvidacijama pojedinaca za koje je komunistički režim smatrao da su učinili zločine suradnjom »s okupatorom i njegovim pomagačima«. Taj kasniji popis stanovnika nakon rata, omogućio je također da se obuhvate i sva preseljavanja između pojedinih republika i pokrajina, posebno velika preseljenja u okviru savezne kolonizacije u Vojvodini. Ta preseljenja iz jedne republike u drugu, kao i spomenuta okolnost da su se u razdoblju postojanja NDH borbe

¹ V. Žerjavić, *Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu*, Viktimološko društvo, Zagreb, 1989. I. dio.

vodile i u BiH i Srijemu, zahtijevali su ne samo izračunavanje gubitaka ukupno za cijelu predratnu Jugoslaviju (novopripojeni krajevi izračunani su zasebno) ili samo za Republiku Hrvatsku, nego i za sve republike i pokrajine, jer se popis 15. ožujka 1948. obavio prema teritorijalnoj podjeli izvršenoj iza rata.

Takva izračunavanja izvršena ukupno za Jugoslaviju, te šest republika i dvije pokrajine i za svaku po narodnostima, omogućila su unutrašnju međukontrolu dobivenih rezultata, a primjenom metode bilansiranja po kojoj zbroj republika i pokrajina, kako po ukupnom broju tako i po narodnostima, mora davati ukupan zbir za cijelu Jugoslaviju, onemogućeno je svako udvostručavanje rezultata. Nadalje, takvo izračunavanje po republikama i pokrajinama omogućilo je preciznije izračunavanje očekivanog stanovništva, pa prema tome i gubitaka stanovništva, jer je svaka od njih imala različitu stopu prirasta u prošlom razdoblju, koja se približno održala sve do 15. ožujka 1948.

Ovdje treba naglasiti važnost i potrebu izračunavanja ukupnog broja gubitaka stanovništva, kako za Jugoslaviju tako i za pojedinu republiku i pokrajinu, jer gubici stanovništva između 31. ožujka 1931. i 15. ožujka 1948. nisu nastali samo gubitkom života nego i iseljenjem stanovnika u inozemstvo, od kojih je gotovo 500.000 bilo Nijemaca, pa je ta iseljavanja i preseljavanja iz republike u republiku ili pokrajinu trebalo uzeti u obzir. Također, očekivano stanovništvo se u pravilu izračunava na osnovi kretanja stope priraštaja za mirnodopske uvjete, tako da se gubici stanovništva nastali uslijed smanjenog nataliteta i povišenog mortaliteta (zbog nedovoljne zdravstvene zaštite i prehrane) također mogu zasebno iskazati u gubicima stanovništva. Naime, sveukupni gubici stanovništva koji se nazivaju demografski gubici, bez obzira na uzroke, predstavljaju gubitak gospodarskog i socijalnog potencijala jedne državne zajednice, pa je njihovo brojčano izračunavanje jednako važan pokazatelj, iako ne tako tragičan, kao gubici života određenog broja stanovnika. Osim toga, ustanovljavanje broja iseljenog stanovništva i gubitaka zbog smanjenog nataliteta i povišenog mortaliteta, omogućava nam da odbitkom istih od ukupnih demografskih gubitaka dobijemo najpribližniji broj ukupnih gubitaka života, bez obzira na to kako su oni nastali. Taj broj ukupnih gubitaka života je ujedno gornja brojka unutar koje treba tražiti pojedinačne gubitke života, što se nikad ne može postići popisivanjem pojedinačnih žrtava. Ako se negdje i pokaže veći broj gubitaka za jedno uže područje, kao što sam ustanovio usporedbom statističkih i popisnih rezultata, to upućuje na potrebu daljnje analize kako su oni nastali. U mojoj knjizi upozorio sam na te slučajeve razlika koje su nastale zbog toga, jer su se pojedini popisi istih naselja iskazivali u dva različita kotara.

Na osnovi takvih mojih statističkih izračunavanja, dobio sam ove rezultate za predratni teritorij Jugoslavije:

ukupni demografski gubici	2,022.000
čisti demografski gubici ²	326.000
emigracija stanovništva	669.000
ratni gubici (izgubljeni životi)	1,027.000

² Pod »Čisti demografski gubici« iskazani su podaci smanjenog nataliteta i povišenog mortaliteta uzrokovanih ratnim prilikama.

Prema tome, statističkom metodom izračunavanja gubitaka stanovništva dobivamo podatke o više vrsta tih gubitaka, od kojih svaki ima svoju važnost i vrijednost, koja se ne može dobiti individualnim popisom stanovnika koji su izgubili život.

IV. Prikupljanje podataka o izgubljenim životima iz drugih izvora

Svrha prikupljanja podataka o izgubljenim životima, tj. ukupnim žrtvama rata, ukupno za Jugoslaviju te republike i pokrajine, imala je namjenu provjere rezultata dobivenih statističkom metodom. Zato sam u drugom dijelu moje publikacije iz 1989. pod naslovom: »VERIFIKACIJA STATISTIČKIH IZRAČUNAVANJA« opisao kojim sam se sve izvorima u tu svrhu služio i koje sam rezultate dobio. Naime, obilazeći razne ustanove, arhive, muzeje i biblioteke, pronašao sam da su nakon rata napisane mnogobrojne monografije, a ponajviše ih je upravo bilo u sadašnjem Institutu za suvremenu povijest. Stoga sam se odlučio da i tim putem, koji je bio dugotrajan i složen, jer je za svaku republiku nedostajalo podataka za određena područja. Zbog toga sam posjetio ustanove u Banjoj Luci, Sarajevu i Beogradu kako bih dobio podatke koji nedostaju. U mojoj knjizi navedeno je oko 150 naziva dokumenata iz kojih sam koristio podatke. Pored toga, služio sam se i podacima popisa zemaljskih komisija i pokrajinskih komisija za utvrđivanje zločina okupatora i njegovih pomagača iz 1946., Saopštenja o zločinima Austrije i Austrijanaca i Italije protiv Jugoslavije i njenih naroda iz 1946. Posjetio sam također i Arhiv Jugoslavije, u kojem su pohranjeni popisni kartoni popisa izvršenog 1964. u organizaciji i po uputama Saveznog zavoda za statistiku u Beogradu, vjerujući da ću tamo naći zbirne podatke za Jugoslaviju i pojedine republike i pokrajine, jer su od 1964. do 1988., kada sam taj Arhiv posjetio, prošle 24 godine. Međutim, tamo mi je rečeno da to nisu učinili, jer im nedostaje za taj opsežan posao potreban broj službenika. Svi popisni podaci pohranjeni su u 2.948 kutija, od kojih, prema uputama uprave, svaki istraživač može dnevno koristiti četiri kutije, stoga sam pregledao samo one kutije za naselja Hrvatske koja su mi manjkala.³

Nadalje, pojedine podatke dobio sam iz popisa SUBNOR-a, Leksikona NOR-a i u direktnim upitima pojedinim općinama Hrvatske. Na taj način uspio sam prikupiti gotovo 100 postotne podatke za sve općine Hrvatske i zbirom tih podataka od 266.000 približio sam se broju od 271.000, koliko sam dobio statističkom metodom. Za druge republike i pokrajine prikupio sam oko 80–85 posto podataka koji su upućivali da bi uz dodatne manjkajuće također mogli biti blizu onih izračunatih statističkom metodom. Za pojedina područja ili općine/kotareve u Hrvatskoj pronašao sam više podataka koji su se razlikovali, ali sam ih sve iskazao u knjizi.⁴ Iz toga se ujedno vidi, što sam ranije spomenuo, da se popisi za jedno područje/naselje mogu razlikovati zavisno od toga na kakve je uvjete popisivač naišao u momentu popisa ili motivaciji i upornosti/sposobnosti popisivača. U slučajevima kada se oni vremenski razlikuju, to je i razumljivo, jer popisivači nisu naišli na iste osobe koje su mogle pružiti istov-

³ U idućem će poglavlju biti više rečeno o manipulacijama u svezi sa žrtvama rata.

⁴ Vidi Priloge od Prilog II. od 2. 1. do 8. 1.

jetne podatke (u međuvremenu osobe su umrle, stalno se iselile ili su privremeno bile odsutne).

Međutim, usprkos tim nedostacima s kojim sam se susreo tijekom istraživanja i izračunavanja ukupnog broja gubitaka života za predratni teritorij Jugoslavije, nedvojbeno je utvrđeno, da oni mogu iznositi samo oko jedan milijun osoba, a nikako 1,706.000, kako je to službeno prijavljeno Međunarodnoj reparacionoj komisiji u Parizu 1946. godine, što je bio i glavni cilj moje studije, jer je bilo očito da je broj od 1,7 milijuna previsok. Kako je taj broj objavljen prije nego je izvršen prvi poslijeratni popis preživjelog stanovništva, on je mogao predstavljati samo grubu procjenu, koja je vjerojatno namjerno povišena, da bi se dobile veće reparacije i prikazala veličina narodnooslobodilačke borbe.

Nesreća je u tome da je taj veliki broj gubitaka i neobjavljivanje kasnije objavljenih službenih popisa otvorio put političarima, književnicima i drugima da preuveličavaju brojke umorenih u kompleksu logora Jasenovac, te kod Bleiburga i na križnom putu. Posebnom upornošću i sve do danas, srpski političari, književnici i drugi – iako su njima u Beogradu najbolje poznati rezultati popisa izvršenog 1964., koji su dosegli brojku od 597.000 žrtava rata – objavljuju po njima izmišljene podatke o ubijenima u Jasenovcu, posebno kroz svoju propagandu u inozemstvu, kako bi dokazali genocidnost hrvatskog naroda i time opravdanost sadašnjeg rata i potrebu osnivanja srpske države u kojoj bi živjeli svi Srbi na bivšem jugoslavenskom području.

V. Manipulacije žrtvama drugog svjetskog rata

Zbog svega navedenog, pristupio sam dodatnom istraživanju svih bitnih manipulacija koje su u poslijeratnom razdoblju učinjene sa svrhom da u javnost ne prođe istina o stvarnim žrtvama rata.⁵

To je prvo bilo učinjeno s izračunavanjem gubitaka izvršenim po Vladeti Vučkoviću 1947. godine na zahtjev Reparacijske komisije Jugoslavije Saveznom zavodu za statistiku. Tu zadaću dao je direktor zavoda dr. D. Vogelnik studentu matematike Vučkoviću, jer se iskusni demografi, uključujući i Vogelnika nisu usudili prići izračunavanju, prije nego se izvrši prvi popis preživjelog stanovništva, a koji je izvršen tek kasnije – 15. ožujka 1948., jer svako izračunavanje poginulih i umrlih bez podataka o preživjelima ne može dovesti do realnih rezultata. V. Vučković, koji je kasnije emigrirao u SAD, gdje i sada živi, svojim izjavama u srpskom emigrantskom časopisu *Nasha reč*, 1985., i u beogradskom časopisu *Dugi*, 1989., prigodom boravka u Jugoslaviji, demantirao je da je 1947. izračunao 1,700.000 gubitaka, kao gubitke života, kako je tim dokumentom Edvard Kardelj potkrijepio raniju (1946.) prijavu Međunarodnoj reparacijskoj komisiji u Parizu. Naime, on je tu brojku izračunao kao demografske gubitke. Ista je brojka, bila po direktoru dr. Vogelniku ili samom Kardelju, prezentirana kao gubici života.

⁵ V. Žerjavić, *Opsesije i megalomanije oko Jasenovca i Bleiburga*, »Globus«, Zagreb, 1992. zajedno s drugim izdanjem prve knjige »Gubici stanovništva Jugoslavije u drugom svjetskom ratu«.

Drugu manipulaciju izvršio je dr. D. Vogeltnik nakon što je izvršen popis stanovništva 1948. i iz njega ustanovio da je broj preživjelog stanovništva viši od onoga što se očekivalo. On je prišao novom izračunavanju broja očekivanog stanovništva uz primjenu godišnje stope, za razdoblje od 1941. do 1948., sa 1,85 posto po nižoj varijanti, a po višoj sa 2,13 posto, iako se ona za cijelu Jugoslaviju 1939. spustila na samo 1,1 posto, čime je povećao demografske gubitke a slijedom toga i gubitke života za 600.000 odnosno jedan milijun osoba, kako bi se mogla naći podloga da je u Jasenovcu ubijeno između 700.000 i milijun ljudi.

Iako je Ivo Lah, iskusni slovenski demograf i statističar još 1952., u časopisu *Statistička revija*, to potpuno opovrgnuo kazavši da »Jugoslavija nikad nije imala niti će imati tako visoke godišnje stope prirasta«, jer je stopa ostvarena za razdoblje 1921. do 1931. iznosila 1,5 posto, a poslije 1931. bila u padu i 1939. iznosila samo 1,1 posto, dr. Milan Bulajić, vodeći beogradski pobornik za dokazivanje genocidnosti hrvatskog naroda i najmanje 700.000 ubijenih u Jasenovcu, a vjerojatno i milijun osoba, od kojih gotovo svi Srbi. Ta Vogeltnikova izračunavanja koristi kao glavni dokument za svoja propagandna pisanja i širenja tih i takvih podataka u inozemstvu. Otvorio je u Beogradu i veliki muzej u kojem su izložene fotografije o mučenjima i ubijanjima te predmetima kojima je to navodno izvršeno, a koje se pokazuju svim uglednim posjetiocima u Beogradu.

Dr. Milan Bulajić u suradnji s dr. Srboljubom Živanovićem, koji je zajedno sa slovenskim antropolozima dr. Antunom Pogačnikom i dr. Vidom Brodar sudjelovao u antropološkim istraživanjima od 22. do 27. lipnja 1964., kojom prilikom je iskopano 7 grobnica i pronađena 284 skeleta, objavili su da je na osnovi tih iskopavanja utvrđeno da je na prostoru Jasenovca-Gradine ubijeno najmanje 700.000 ljudi. To je dr. Vida Brodar svojom pismenom izjavom opovrgnula navodeći da komisija nije na osnovi svojih iskapanja obavljala nikakva izračunavanja ukupno ubijenih ljudi u Jasenovcu.

Daljnja manipulacija učinjena je s popisom izvršenim na zahtjev Njemačke, jer ona nije htjela razgovarati o reparacijama na osnovi 1,7 milijuna prijavljenih gubitaka života. Kako sam već naveo, prigodom mog posjeta Arhivu Jugoslavije u Beogradu 1988. rečeno mi je da nemaju osoblje koje bi moglo zbrojiti pojedinačne podatke iz popisa. Međutim, to je bila laž, kako je to dokazano objavom skupnih rezultata po Željku Krušelju i Đuri Zagorcu u *Danasu* 21. studenoga 1989. Ukupan broj od 597.323 za Jugoslaviju odnosi se na izgubljene živote boraca NOB-a i žrtava stradalih od okupatora i njihovih pomagača, pa je već samim rezultatom tog popisa potpuno demantirana mogućnost da je samo u kompleksu Jasenovac ubijeno između 700.000 i milijun osoba. I to je razlog zašto taj broj nije u Jugoslaviji objavljen, iako je predan Nijemcima. Sam dr. Bulajić u svojoj publikaciji »Ustaški zločin genocida«, objavljenoj u 4 toma na oko 3.500 stranica, spominje taj popis, što potvrđuje da su on i beogradski krugovi, bili upoznati s tim rezultatima, ali su i dalje, pa i danas ostali kod svoje prvotne tvrdnje o vjerojatnoj brojeći od jednog milijuna ubijenih Srba.

Najdalje u manipulacijama žrtavama rata otišao je dr. Radimir Bulatović u svojoj publikaciji »Koncentracioni logor Jasenovac, s posebnim osvrtom na Donju Gradinu«, izdanje »Svjetlost«, Sarajevo 1990., koji je »izračunao« da je ubijeno »tačno« 1.110.929 osoba. Analizom njegovih izračunavanja ustanovio

sam da se služio ranije spomenutim iskapanjima antropologa 1964., na osnovi kojih je dr. Živanović izračunao 700.000 ubijenih, ali je Bulatović povisio broj kostura nadenih po m² i pomnožio s površinom grobnih polja, koja zauzima 66.520 m², umjesto s površinom grobnica, koje imaju oko 11.000 m². Tako je više nego deseterostruko povisio broj ubijenih.

Kako u svojoj prvoj knjizi nisam ulazio u detaljna izračunavanja o mogućem broju ubijenih u Jasenovcu i Bleiburgu, to sam učinio u drugoj, objavljenoj 1992. godine. Na osnovi detaljnih istraživanja i izračunavanja došao sam do podataka da je u kompleksu Jasenovac, uključujući Jadovno, moglo izgubiti život oko 83.000 osoba, i to Srba između 45.000 i 52.000, 12.000 Hrvata i Muslimana, 13.000 Židova i 10.000 Roma.

Dok je po mom računu u svezi s tragičnim događajima nakon službenog završetka rata, Bleiburga, križnog puta i individualnih likvidacija, moglo stradati između 50.000 i 55.000 Hrvata i manji broj Muslimana.

Ovdje treba još dodati da su približno iste podatke za Jugoslaviju, kao što su moji – navedeni u poglavlju III. ovog napisa – izračunali i drugi. To su dr. Bogoljub Kočović, koji je u svojoj publikaciji »žrtve drugog svjetskog rata u Jugoslaviji« izdanoj u biblioteci *Naše delo* u Londonu 1985., te u izdanju »Svjetlosti«, Sarajevo, 1990. – a koji je jedini, osim mene, statističkom metodom izračunavao gubitke po republikama i narodnostima – došao na 1.014.000 ukupnih gubitaka života; dr. Dušan Breznik, Slovenac koji je na predavanju u Srpskoj akademiji nauka 1985. iznio podatak, da je, po njegovu računu, u Jugoslaviji izgubilo život između jedan milijun i milijun 150 tisuća (uključujući pripojena područja), te Campbel i Meyers iz američkog »Census Bureau-a« koji su za Jugoslaviju izračunali 1,064.000 izgubljenih života.

Kako u proteklih 5 godina, od izdanja moje prve knjige 1989. do danas, nisam dobio ozbiljne i dokumentirane ispravke mojih izračunavanja, osim spomenutih koji su nedokumentirane i propagandnoga karaktera, smatram da se moja izračunavanja mogu prihvatiti kao realna i objektivna.

VI. *Može li popis iz 1964. poslužiti kao osnova za daljnja istraživanja žrtava?*

M. S. u zaključku svog napisa kaže sljedeće: »Bez obzira na to kakve sve mogu biti primjedbe na kvalitetu obavljenog popisa žrtava rata iz 1964. godine, a dok se drukčije ne utvrdi (isto tako osobnom identifikacijom), nema razloga da rezultati toga popisa ne posluže kao razumna osnova za brojčano utvrđivanje žrtava rata. Nadalje, treba ubrzati i istraživanje preostalih ljudskih gubitaka građana hrvatske u tijeku drugog svjetskog rata koje su prouzrokovale anti-fašističke i njima savezničke snage, kako bi se dobila cjelovita slika ljudskih gubitaka Hrvatske. I ta istraživanja treba također metodom osobne identifikacije osloboditi ekstremnih procjena i političkih naboja.«

Nije mi jasno kako M. S. misli nadopuniti osobnu identifikaciju izvršenu 1964. putem novog popisa osobne identifikacije. Brojčanim podacima mogu se dodati novi brojevi, ali se i tada mora izbjeći popis istih osoba. A kada se želi nastaviti osobnom identifikacijom, to već a priori uvjetuje raspolaganje osobnim identifikacijama osoba koje su bile uključene u raniji popis. Dakle, po-

pisivači bi od Arhiva Jugoslavije trebali dobiti kod njih pohranjene popisne kartone (popis se 1964. obavljao na tvrdim papirnim kartonima) i nositi ih u svako popisno mjesto u kojem se namjerava dopuniti popisivanje, jer je gotovo u svakom naselju bilo onih koji su se opredjeljivali za jednu ili drugu stranu; a ne postoji unaprijed dana obilježba tko je bio na jednoj ili drugoj strani, i kakve su informacije popisivači 1964. dobivali od informatora u svakom pojedinom naselju.

Popis 1964. obuhvatio je one koji su poginuli ili stradali od »okupatora i njegovih pomagača«, a informacije popisivačima o mrtvima davali su preživjeli, koji su se u momentu popisivanja našli u pojedinim naseljima. Kako je ubijanja i stradanja bilo od početka do kraja rata, u situacijama kada je bilo spomenutih prelaženja od jedne na drugu, do prije protivničku stranu, a popis je izvršen 20 godina nakon rata, i uz najbolju volju preživjelih bilo je gotovo nemoguće dati prave informacije tko je bio učinitelj a tko žrtva jedne ili druge strane u trenutku kada je određena osoba izgubila život. Zbog toga je kod dopunskog popisivanja potrebno imati pri ruci popisne kartone iz 1964. da se izbjegne dvostruki popis jedne osobe ili da se pojedine osobe uopće ne unesu u popis jedne ili druge strane.

Budući da M. S. predlaže dopunski popis za Hrvatsku, to će problem nastati u ustanovljavanju umorenih u logorima i zatvorima Hrvatske, koji su u njima izgubili živote a bili su stanovnici BiH i Srijema. I obratno za izgubljene živote Hrvata, koji su stradali u BiH i Srijemu.

Nove ratne prilike koje su nastale 1991. i traju još i danas – posebno na okupiranom dijelu područja Hrvatske – zbog stradalih, bilo ubijenih ili nestalih oko 25.000 i vjerojatno više od 100.000 iseljenih u inozemstvo, smanjuju bazu i izvor informacija o stradalima u drugom svjetskom ratu i onih stradalih neposredno nakon drugog svjetskog rata.

Upravo završeno djelomično istraživanje suradnika Instituta za suvremenu povijest, koje je izvršeno na osnovi dostupne arhivske građe, većinom pismenih izvještaja policijskih i drugih administrativno-upravnih organa NDH, kojima je identificirano samo oko 3.500 osoba koje su izgubile živote (nije mi poznat broj istraživača ni koliko je istraživanje trajalo), pokazuje da je i iz tih izvora vrlo teško doći do stvarnog broja stradalih Hrvata i dijelom Muslimana na strani NDH – u tijeku i nakon rata, kojih bi prema mom statističkom izračunavanju trebalo biti oko 100.000!

Poznato je da su se istraživanja provodila i u organizaciji Državne komisije (V. Vukojević), a Udruženje »Hrvatski domobran« objavilo je prošle godine da će započeti istraživanja na osnovi osobne identifikacije. Stoga bi bilo uputno da se dobiju njihove informacije, ne samo o progresu i poteškoćama u istraživanjima već i zbog toga da se ne rasipaju sredstva i vrijeme istraživača, koja su i tako ograničena. To je potrebno ponajviše stoga jer bi definitivno trebalo odlučiti može li se poduzetim naporima, primijenjenom metodom pojedinačne identifikacije, u sadašnjim prilikama, postići zadovoljavajući rezultati dopunskim istraživanjem za izgubljene živote u drugom svjetskom ratu. Ujedno bi zbog nepovoljnih uvjeta za istraživanje o gubicima nastalim u drugom svjetskom ratu, dakle prije 50 godina – trebalo razmisliti ne bi li bilo svrhovitije koncentrirati se na istraživanja u svezi s ratom započetim 1991. kako nam ne bi iz-

maknule mogućnosti da se zabilježe važne pojedinosti i u ovim novim ratnim prilikama.

VII. Zaključak

Iz svega naprijed izloženog očito je da bi dopunska, kako terenska tako i ona iz arhivskih dokumenata, istraživanja metodom osobne identifikacije, mogla dovesti do pronalaženja samo manjeg broja izgubljenih života, kao nadopune popisu izvršenom 1964. Kako je popisom 1964. identificirano oko 600.000, a posve je sigurno da je na predratnom teritoriju Jugoslavije, izgubilo život više od 900.000 do jedan milijun ljudi, to znači da bi dopunski trebalo identificirati još 300.000 do 400.000 osoba, a za Hrvatsku i BiH oko 220.000. To se čini neizvedivim, čak i kada bi uskoro nastupilo mirnodopsko stanje na cijelom bivšem jugoslavenskom području. Terenska istraživanja su u velikoj mjeri otežana zbog nastalih velikih promjena u stanovništvu koje bi moglo pružiti pouzdane informacije, jer su mnogi u proteklih 50 godina umrli ili izgubili živote u sadašnjem ratu, te zbog velikog broja preseljenja na druga područja unutar bivše Jugoslavije ili u inozemstvo. A kod istraživanja arhivske građe, posebno vojne, informacije su ili nedostupne ili su bilo nemarnošću ili namjerno uništene.

Stoga smatram da je prijedlog M. Sobolevskog, da se u postojećim uvjetima nastavi istraživanje metodom osobne identifikacije manjkajućeg broja izgubljenih života, neizvediv ili samo manjim dijelom izvediv, a bio bi dugotrajan i skup, što ne bi opravdalo uloženi trud i financijska sredstva utrošena u tu svrhu.

Meni nije razumljivo zašto M. Sobolevski ignorira moja izračunavanja gubitaka života građana i žrtava rata – što proizlazi iz njegova navoda u objavljenom napisu da sam ja samo »istaknuo rezerve prema ekstremnom broju stradalih osoba u jasenovačkom logoru«, kada mu je poznato da sam ja na 300 stranica svojih publikacija prikazao rezultate, koje sam dobio primjenom dviju metoda izračunavanja ukupnih gubitaka stanovništva i žrtava drugog svjetskog rata. I to statističku, koja je – zbog u ovom mom napisu izloženih razloga – neophodna i neizbježna, a također metodom prikupljanja mnogobrojnih popisnih dokumenata: monografija koje detaljno opisuju događanja i sadržavaju podatke o žrtvama rata, među njima i one imeničnom identifikacijom, kao, na primjer, one koje je objavio Historijski arhiv Karlovca. Smatra li M. Sobolevski da su imenični popisi izvršeni 1964. godine pouzdaniji od onih koje je objavio Historijski arhiv Karlovca, kao i oni koje su izvršili Zemaljska komisija za Hrvatsku 1946. i SUBNOR 1950.?

Stoga bi bio zahvalan gospodinu Sobolevskom da napokon iznese svoja objašnjenja i stajalište prema mojim izračunavanjima, kada to već nije učinio u proteklih pet godina.

S U M M A R Y

COMMENTS ON MICHAEL SOBOLEVSKI'S ARTICLE
ABOUT THE CENSUS OF WAR VICTIMS

The intent of this article is to question M. Sobolevski's proposal to search for an exact account of victims of the Second World War by the method of personal identification. The author argues that such a method is futile fifty years after the war, because only a limited number of victims that have not been already counted could be identified by the method of personal identification. Since the Croatian Parliament (Sabor) has a Commission that deals with that problem, the author thinks that the Institute of Contemporary History would better use its resources for accounting for war victims of the most recent Serbian aggression on Croatia.